

نقش ظرفیت‌های اجتماعی کنگره حج در بیداری اسلامی

جواد نعمتی^۱، میر محسن عرفانی راد^۲، اکبر ساجدی^۳

^۱ دانشیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تبریز

^۲ استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تبریز

^۳ استادتمام گروه معارف اسلامی دانشگاه علوم پزشکی تبریز (نویسنده مسئول)

sajedia@tbzmed.ac.ir

چکیده

بیداری اسلامی نوعی باور تعمیم یافته است که تقریباً همه جوامع، گروه‌های مسلمان و حتی آحاد مسلمانان را در برمی گیرد. این نهضت یک حالت برانگیختگی و آگاهی در امت اسلامی است که هرگز در محاسبه شیاطین مسلط منطقه و بین‌المللی نمی‌گنجد. اسلام با داشتن فریضه عظیم حج ظرفیت‌های ناشناخته‌ای را فراروی انسان مسلمان قرار داده که می‌تواند در هر زمان متناسب با اقتضانات ظهور و بروز نماید. در این میان نقش ظرفیت‌های اجتماعی کنگره حج در بیداری اسلامی می‌تواند موضوع تحقیقات و پژوهش‌های بنیادین قرار گیرد. نویسندگان با اذعان به این ظرفیت عظیم ظرفیت اجتماعی حج را در دو محور «ظرفیت‌های ساختاری» و «ظرفیت‌های ارتباطی» مورد تحقیق قرار داده و به این نتیجه دست یافتند که تشکیل امت واحد، نفی طبقات بین مسلمین، تبدیل اهداف فردی به منافع کلان در سطح اجتماع، تجربه امنیت و الگوسازی برای آن، تقویت پیوندهای بین مسلمین، تقویت برادری دینی و همزیستی مسالمت‌آمیز و زمینه‌ساز تجلی اشتراکات امت اسلامی در محور اول و فرصت‌های تبلیغی در کنگره حج، رایزنی و مشورت و مبادله فرهنگی و خنثی‌سازی توطئه‌های ضد وحدت اسلامی در محور دوم از اهم ظرفیت‌های اجتماعی کنگره حج در بیداری اسلامی به شمار می‌آیند.

واژه‌های کلیدی: بیداری اسلامی، حج، ظرفیت‌های اجتماعی حج.

مقدمه

از یک نگاه انسان موجودی دو بعدی است و داشته‌ها و نیازهای او در بعد فردی و اجتماعی قابل تعریف است و سعادت و پیشرفت او نیز به این هماهنگی این دو بعد بستگی دارد. تعالیم اسلامی با نگاهی جامع و متعالی، هر دو جنبه فوق را مورد توجه و تأکید قرار داده است. در قرون سابق، آموزه‌های فردی اسلام بر جنبه‌های اجتماعی آن غالب بود و تصویری از اسلام ارائه می‌شد که صرفاً فردگرایانه بود و دین در عبادات فردی و تنها در رابطه شخصی با خدا خلاصه می‌شد. نادیده گرفتن ابعاد اجتماعی اسلام جایگاه سیاسی و کلان مسلمانان را تضعیف کرد و آنها را به سوی بیگانگان و دشمنان خودشان سوق داد. گفتمان بیداری اسلامی نه تنها اسلام را در زمینه فردی فعال می‌داند، بلکه در بعد اجتماعی نیز آن را مؤثر می‌بیند و بر این باور است که اسلام برای تمامی جنبه‌های زندگی برنامه خاصی دارد و هرگز نسبت به زندگی اجتماعی انسان بی تفاوت نیست. ظرفیت‌های اجتماعی عظیم کنگره حج یکی از نقاط تلاقی با بیداری اسلامی است که مقاله حاضر قصد دارد اهم این ظرفیت‌ها را مورد بررسی قرار دهد.

۱. ظرفیت‌های ساختاری کنگره حج

بیداری اسلامی حرکتی جامع و فراگیر است که با تعصبات قومی و نژادی مخالف است. این گفتمان در صدد اسست حول محور اعتقادات دینی، هویتی مشترک و دینی برای کشورهای اسلامی ایجاد کند که در آن هدف حفظ آبروی یکپارچه جهان اسلام باشد و منافع فردی، ملی، قومی و در مقایسه با اعتبار و جایی ندارد. بدین ترتیب، جوامع اسلامی بایستی به منظور ایجاد تمدن و مواجهه با دشمنان اسلام، همه تمایزات و تفاوت‌ها را کنار بگذارند تا با محقق ساختن آرمان امت واحد اسلامی، استعدادهای فرهنگی و تمدنی خود را برای دستیابی به موقعیت شایسته خود در جهان به کار گیرند. چنین نگاهی که از ویژگی‌های بیداری اسلامی است مسائل و مشکلات تمام مسلمانان در سراسر جهان را به هم مرتبط و همه را مسأله تمام جهان اسلام می‌داند. موسم حج می‌تواند با تقویت برادری، ایجاد همبستگی، تحکیم وحدت و ترویج تفاهم و هماهنگی بیداری اسلامی را در سطح جهان گسترش دهد. آیات قرآن و روایات نیز که بر وجود منافع کلان در حج تأکید دارند به این نوع منافع در این اجتماع بزرگ توجه می‌کنند. بنابراین، حجاج و نخبگان نباید با تنگ‌نظری و محدودنگری تنها به مصالح و منافع جغرافیایی خاص خود فکر کنند، چرا که این نوع نگرش با فلسفه و بینش جهانی و انسان‌دوستانه اسلام در تضاد است. برخی از این فرصت‌های بزرگ که کنگره حج برای جهان اسلام ایجاد می‌کند، در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۱-۱. تشکیل امت واحد

ماهیت زندگی جمعی همسانی ایده، خلق‌و‌خوی و اندیشه در عموم مردم است که باعث یگانگی آنها و در نهایت شکل‌گیری امت واحد می‌باشد که یکی دیگر از کارکردهای حج است. حج فقط مجموعه‌ای از مسلمانان نیست، بلکه مجال بروز صحنه‌های مختلف تاریخی، عقیدتی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است. امت اسلامی در حج همگی یک‌دست، یک‌رنگ، با یک شعار، هم‌رزم و هم‌عزم، بدون هیچ تشخص و نشانه‌ای که فردیت را نشان دهد در یک صف، لبیک‌گویان به دعوت معبود خویش در صحنه‌اند. آیات حج، عموم مردم را مخاطب خود قرار داده است و نه خصوص مؤمنان. بنابراین عمومیت آیات، حج را به‌عنوان امری جهانی معرفی کرده است.^۱ حج می‌تواند نمونه یک جامعه ایده‌آل با هماهنگی و وحدت و رعایت حقوق یکدیگر و حاکمیت عدالت، به‌سوی پیشرفت و زندگی سعادت‌مندانه انسان باشد. در حدیث آمده است: «خداوند مردم را آفرید، آنچه از

بقره، ۵۲۱؛ آل‌عمران، ۷۹؛ و حج، ۱۲۷

دستورهای دینی و مصلحت‌های دنیوی آنان بود مقرر داشت. پس حج را تشریح کرد تا مردم از شرق و غرب گرد هم آیند و با یکدیگر آشنا شوند. پس هر قوم و ملتی در حج حاضر است اگر تنها از کشور و بلاد خودشان سخن بگویند و فقط به مسائل خودشان بیندیشند، همگی نابود می‌گردند و کشورهايشان ویران می‌شود. منافع آنها ساقط و اخبار واقعی در پشت پرده قرار می‌گیرد»^۲.

۱-۲. نفی طبقات بین مسلمین

حج یکی از مناسک مذهبی است که تمامی مسلمانان، فارغ از ملیت، قومیت، جنسیت و طبقه اجتماعی، به انجام آن ملزم هستند. این مراسم با ایجاد شرایطی که تمامی مسلمانان را در یک سطح قرار می‌دهد، به صورت نمادین نفی طبقات اجتماعی را تقویت می‌کند. در اینجا برخی از جنبه‌هایی که حج به نفی طبقات اجتماعی کمک می‌کند، اشاره می‌شود:

لباس احرام: یکی از مهم‌ترین نشانه‌های نفی طبقات در حج، لباس احرام است. تمام مردان و زنان مسلمانی که به حج می‌روند، لباس احرام به تن می‌کنند که نشانه‌ای از وحدت و برابر بودن همه افراد در پیشگاه خداوند است. این لباس ساده و بدون تزئینات، تفاوت‌های طبقاتی را حذف می‌کند و همه مسلمانان را در یک سطح قرار می‌دهد.

تجمع در یک مکان: حج تمام مسلمانان را از سراسر جهان در یک مکان، یعنی مکه، جمع می‌کند. این تجمع عظیم نشان‌دهنده برابری و همبستگی میان مسلمانان است. در اینجا، تفاوت‌های طبقاتی، قومی و فرهنگی محو می‌شوند و همه افراد به‌عنوان بندگان خداوند در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند.

مناسک و عبادات مشترک: مناسک حج، از جمله طواف کعبه، سعی بین صفا و مروه، و وقوف در عرفات، همه مسلمانان را به انجام عبادات مشترک و هم‌زمان ملزم می‌کند. این اعمال نمادی از اتحاد و همبستگی است و نشان می‌دهد که در پیشگاه خداوند، هیچ فردی بر دیگری برتری ندارد.

تأکید بر تقوا و نیت: در اسلام، برتری افراد بر اساس تقوا و نیت خالص آنان سنجیده می‌شود، نه بر اساس ثروت، مقام یا طبقه اجتماعی. حج با تأکید بر این اصول، به مسلمانان یادآوری می‌کند که معیارهای برتری واقعی در پیشگاه خداوند، اخلاق و تقوا هستند.^۳

۱-۳. تبدیل اهداف فردی به منافع کلان در سطح اجتماع

اغلب عبادتها علاوه بر جنبه فردی با مسائل اجتماعی و حقوق جمعی نیز پیوند دارند. در این میان حج علاوه بر اجتماعی بودن ویژگی خاصی دارد؛ فضای حج به گونه‌ای است که از همان بدو سفر حج ارتباط زائر با جمع برقرار می‌شود و حضور در جمع و روابط اجتماعی را نمیتوان از ماهیت حج تفکیک کرد. علاوه بر آن، آثار جمعی فراوان در مقیاس‌های بزرگ نیز برای این کنگره علاوه بر این، آثار اجتماعی جهانی نیز در تشریح این فریضه بزرگ مدنظر قرار گرفته‌اند که تنها از طریق موسم قابل دستیابی هستند.

اگر به دستورات قرآن در خصوص این فریضه بنگریم، درمی‌یابیم که آیات دعوت به حج از همان آغاز حاوی مفاهیم اجتماعی گسترده‌ای است و مخاطبان آن، توده‌های انسانی هستند؛ مانند آیه‌ای که می‌فرماید: «وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا

۲. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۷۴)، وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، قم، مؤسسه آل‌البیت لإحياء التراث، ج ۸، ص ۲۹.

۳. رحمتی، محمد (۱۳۹۲)، وحدت اسلامی در مراسم حج، تهران، انتشارات اندیشه اسلامی، در مراسم حج، انتشارات اندیشه اسلامی، ۳۸۹.

علی کلّ ضامرٍ یأتینَ من کلّ فجٍّ عمیقٍ»^۴ که در آن حضرت ابراهیم (ع) مردم را از دورترین نقاط زمین دعوت می‌کرد تا پیاده و سواره، از هر کجا و با هر وسیله‌ای به حج بیایند.

حج در تداوم تبدیل اهداف فردی به اجتماعی فلسفه جمعه و جماعت را در مقیاسی بالاتر به نمایش گذاشته و در وحدت جامعه اسلامی و حرکت دادن آن به سمت اهداف متعالی نقش بنیادین دارد. بنابراین، می‌توان گفت که حج نشانه‌ای پرشکوه از قدرت جهانی اسلام برای تمام زمان‌ها و نسل‌ها است.

حج بهترین فرصت است تا افراد، گروه‌ها، ملت‌ها و دولت‌های اسلامی با تقوا و نیکوکاری، به همدلی و همکاری، تعهد و تضامن، نصیحت و تعاون، مصابره و مرابطه، امر به معروف و نهی از منکر، جهاد و دعوت به سوی خدا، یاری ستمدیدگان و طرد ستمکاران، برقراری عدالت و اصلاح ذات البین، تأمین امنیت و تقویت برادری، اصلاحات فرهنگی و هدایت رسانه‌های ارتباطی بین‌المللی - اسلامی، آموزش و تربیت، حمایت از مظلومان و مجازات متجاوزان، رفع فتنه و مبارزه با سلطه فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و نظامی بیگانگان، و متحد کردن صفوف خود در برابر دشمنان و تشکیل جبهه مستضعفان در برابر مستکبران بپردازند و عزت و کرامت اسلامی را پاس دارند. این مسؤولیتی است که بر دوش عالمان و فقیهان دین، اندیشمندان دلسوز مسلمان، دولت‌های اسلامی، نمایندگان و سفیران آنها و همه حج‌گزاران قرار دارد تا هر یک به تناسب توان خویش به این مسؤولیت عمل کنند. شکوه و عظمت حج و جنبه وحدت‌بخش اجتماعی آن برای دیگران نیز پنهان نمانده است.

دائرةالمعارف بریتانیا می‌نویسد: حج همه‌ساله دو میلیون تن مسلمان را به حضور در این مراسم فرامی‌خواند، این عبادت نقش نیرومند وحدت‌بخشی را در اسلام ایفا می‌کند و مسلمانان را از نژادها و ملیت‌های مختلف به اجتماع در این همایش دینی جلب می‌نماید.^۵

۴-۱. تجربه امنیت و الگوسازی برای آن

برخورداری از امنیت در زندگی اجتماعی و مصونیت از عواملی که آرامش زندگی و حقوق فرد و جامعه را به مخاطره می‌افکند، از آرمان‌ها و نیازهای مهم بشر است. اسلام، امنیت را یکی از اصول زندگی و حالتی اجتناب‌ناپذیر در زندگی جمعی و فردی در بهره‌وری از مزایا و مواهب حیات و نیز زمینه‌ساز تکامل و ارتقای بشر تلقی کرده است.^۶

از مهم‌ترین خصیصه‌های حج و مسجدالحرام، امنیت است. کسی که به مسجدالحرام پناه ببرد، امنیت پیدا می‌کند و کسی حق آزار و اذیت او را ندارد، زیر مسجدالحرام جزء حرم خداست و هر کسی که داخل حرم خدا شود، امنیت دارد؛ «و من دخله کان امناً»^۷ و هر کسی که داخل حرم خدا شود، امنیت دارد و از هرگونه تصرفی در امان است.»

. حج: ۴۲۷

. خان، وحیدالدین (۱۹۸۷)، حقیقة الحج، ترجمه ظفر الاسلام خان، قاهره، دار الصحوه ص ۵۷۱

. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۷)، فقه سیاسی، تهران، سمت، ج ۳، ص ۶۳۶

. آل عمران، ۹۷: ۷

امام صادق (ع) در تفسیر این آیه شریفه می‌فرماید: «هر بشری به حرم خدا درآید و در آنجا پناه بگیرد از خشم خدا در امان خواهد بود و هر حیوان وحشی و یا پرنده آسمانی به حرم خدا درآید در امان خواهد بود که او را رم ندهند و آزار نکنند تا آن هنگام که از حرم خدا بیرون شود.»^۸

و قرآن شکنجه دردناک را برای کسانی وعده داده است که حقوق و امنیت این بیت را رعایت ننموده‌اند: «هر کس در حرم خدا از روی ستم به ظلم برخیزد از عذاب دردناک تلخ‌کام گردد.»^۹ بنابراین از ظرفیت‌های مهم حج برقراری امنیت همه‌جانبه در حفظ مال و خون مردم از انواع تهاجمات است.

۱-۵. تقویت پیوندهای بین مسلمین

روایات اهل‌بیت (ع) نیز به این نکته مهم در فرهنگ حج اشاره کرده‌اند. هشام بن حکم از حضرت صادق (ع) درباره علت وجوب حج سوال کرد. امام (ع) به تشریح این موضوع پرداخته و در خلال توضیح اسرار و فلسفه حج، از جنبه‌های مختلف به این نکته اشاره نمودند: فَجَعَلَ فِيهِ الْأَجْتِمَاعَ مِنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لِيَتَعَارَفُوا... وَ لِيَتَعَرَفَ آثَارُ رَسُولِ اللَّهِ وَ تُعْرَفَ أَخْبَارُهُ وَ يُذَكَّرَ وَ لَا يُنْسَى؛ خداوند در آن مسلمانان از تمام نقاط عالم گرد هم آورد تا همدیگر را بشناسند و نشانه‌ها و اخبار پیامبر(ص) را بشناسند و یادآوری کنند تا فراموش نشود.^{۱۰}

حضرت امام صادق(ع) در این روایت، دو نکته را در ابعاد اجتماعی و فرهنگی مورد تاکید قرار داده‌اند: اول، آشنایی مسلمانان و ارتباطات ایمانی آن‌ها که نقش بنیادینی در جامعه، فرهنگ و سیاست ایفا می‌کند. از این رو، جمع زائران باید متشکل از افرادی همفکر و مرتبط با یکدیگر باشد و نه جمعی پراکنده و جدا از هم. دوم، آشنایی با هر چه که مربوط به پیامبر(ص) است تا فراموش نشود. این آشنایی موجب می‌شود امت اسلامی به هویت تاریخی خود متصل شود و گذشته پرافتخارش را بشناسد که گام‌های اساسی در حرکت برای ساختن تمدن عظیم اسلامی محسوب می‌شود؛ بر این اساس آشنایی با نشانه‌ها و تاریخ پیشوایان دین اسلام در واقع تداوم میراث نبوت و رسالت است.

دعبل خزاعی شاعر متعهد شیعی هم در قصیده معروف به «تائیه» خود به این ظرفیت سرزمین مکه و موسم حج اشاره کرده و می‌گوید:^{۱۱}

وَالرَّكْنَ وَ التَّعْرِيفِ وَ الْجَمَرَاتِ	لِأَلِّ رَسُولِ اللَّهِ بِالْخَيْفِ مِنْ مَنِي
وَحِمْرَةَ وَ السَّجَادِ ذِيالْتَفَنَاتِ	دِيَارِ عَلِيٍّ وَ الْحُسَيْنِ وَ جَعْفَرِ
وَ وَارثِ عِلْمِ اللَّهِ وَ الْحَسَنَاتِ	وَسِبْطِي رَسُولِ اللَّهِ وَ ابْنِي وَصِيَّهُ
وَلِلصَّوْمِ وَ التَّطَهِيرِ وَ الْحَسَنَاتِ ^{۱۲}	مَنَازِلُ كَانَتْ لِلصَّلَاةِ وَ لِلتَّقَى

۸. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۲۲۶.

۹. حج، ۹۲۵.

۱۰. حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۸ ص ۱۴ و صدوق، علل الشرایع، ص ۴۰۶.

۱۱. امین عاملی، سید محسن (۱۳۶۲ ش)، أعيان الشیعه، بیروت، دار التعارف للمطبوعات، ج ۵ ص ۴۱۸-۴۱۹.

۱۲. برای خاندان پیامبر خدا را در خیف از سرزمین منا و رکن و عرفه و جمرات آثاری است. آن جا سرزمین علی و حسین و جعفر و حمزه و سجاد است ۱۲ که آثار سجده بر پیشانی دارد. دو سبط رسول الله و وصی او علی که وارث علم الهی و جامع تمام خوبی‌ها بود. خانه‌هایی که محل نماز، تقوا، روزه، پاکیزگی و نیکوکاری است.

اگر این مکان‌ها و آثار به خوبی شناخته شوند و مآثر آن‌ها در همان سرزمین که وقایع در آن اتفاق افتاده است، با دقت و تعمق مورد بررسی قرار گیرد، تأثیر متفاوتی بر تربیت نفوس خواهد داشت. این امر برای رسالت‌داران اسلام در هر زمان و نسلی می‌تواند درس‌هایی در دین‌داری و الگوی جهاد و استقامت باشد؛ به ویژه برای عالمان دین و پیشگامان دعوت که با چالش‌ها و دشواری‌های این مسیر مواجه هستند.

۱-۶. تقویت برادری دینی و همزیستی مسالمت‌آمیز

دین اسلام از ابعاد گسترده بین‌المللی برخوردار است که تفاوت‌های نژادی، زبانی و ملی را نادیده گرفته و بر اتحاد و برابری مؤمنان تأکید دارد. قرآن برای همگرایی در جوامع انسانی اهمیت ویژه‌ای قائل است و برای تحقق آن، اصولی همچون برادری، محبت، الفت، رحمت نسبت به یکدیگر، رأفت، عفو، سخاوت، گذشت، اصلاح، تعارف و احترام به دیگر ادیان و پیامبران الهی و همچنین رد انحصارطلبی گروه‌های خاص در مورد خداوند را مطرح می‌کند.

برادری بشری که قرآن به آن دعوت می‌کند، در واقع دارای جنبه‌ای جهانی است. نهاد حج یا زیارت کعبه که مهد توحید به شمار می‌آید، از آغاز اسلام نقش کلیدی در تقویت این برادری و ایجاد ارتباطات میان انسان‌ها ایفا کرده است. در اجتماع جهانی حج، همه افراد در برابر خدای واحد و قهار برابرند؛ اعم از پادشاهان و رعیت‌ها یا افراد با رنگ‌های مختلف، که در لباس‌های یکسان، در کنار یکدیگر به انجام مناسک مشغول‌اند. این فرصت می‌تواند به در نظر گرفتن مصالح تمامی انسان‌ها و کشورها کمک کند تا منافع صلح‌طلبانه به شکلی فراگیر تحقق یابد.

یکی دیگر از جنبه‌های کنگره حج، جمعی و جهانی بودن و عدم اختصاص آن به منطقه یا ناحیه محدود جغرافیایی است. این سفر با دور هم آوردن مسلمانان معتقد به خدا، پیامبر، کتاب و هدف واحد از قاره‌های مختلف جهان و دعوت آنها به انجام اعمال و مناسک مشترک و مشابه از قبل طراحی شده، بالاترین سطح تعامل اجتماعی را به نمایش گذاشته و درس عملی همزیستی و درک متقابل را آموزش می‌دهد.

پیامبر اسلام (ص) در خطبه حجه‌الوداع که میثاق نامه حج و قطعنامه تاریخی برای تمام حج‌گزاران است به بیان اصول اساسی و حقوق الهی و طبیعی مردم اشاره می‌کند که از جمله آن‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: اصل مساوات، امنیت جان و مال مردم، پالایش سنت‌های ضد انسانی، رعایت حقوق زنان، رعایت حقوق کارگزاران و زیردستان، اصل برادری، مساوی بودن همه در برابر قانون، برخورد ناصحانه با زمامداران، اتحاد همه‌جانبه مؤمنان.^{۱۳}

بنابراین حج نویدبخش جامعه جهانی بر پایه صلح و امنیت اجتماعی و سیاسی برگرد توحید است.

۱-۷. زمینه‌ساز تجلی اشتراکات امت اسلامی

حج به عنوان یکی از ارکان اسلام، نماد و تجلی اشتراکات امت اسلامی است. این اشتراکات به طرق مختلف در این مراسم مذهبی به نمایش گذاشته می‌شود:

اشتراک در ایمان و عبادات: تمام مسلمانان با ایمان به اصول پنجگانه اسلام، به مکه می‌آیند و مناسک حج را بر اساس دستورات قرآن و سنت پیامبر (ص) انجام می‌دهند. این اعمال مشترک، همچون طواف کعبه، سعی بین صفا و مروه، وقوف در عرفات، و قربانی کردن، نشان‌دهنده اعتقادات مشترک و عبادات یکنواخت همه مسلمانان است.

۱۳. کلینی، الکافی، ج ۴، ص ۲۴۴ - ۱۳۲۵۲

اشتراک در لباس احرام: لباس احرام، که شامل دو تکه پارچه سفید بدون دوخت برای مردان و لباس ساده برای زنان است، نمادی از برابری و ساده‌زیستی در پیشگاه خداوند است. این لباس مشترک، تفاوت‌های ظاهری و مادی را حذف می‌کند و همه را در یک سطح قرار می‌دهد.

اشتراک در زمان و مکان: حج در یک زمان مشخص از سال و در مکان‌های مقدس مکه و مدینه انجام می‌شود. تجمع میلیون‌ها مسلمان از سراسر جهان در این زمان و مکان واحد، نمادی از همبستگی و اشتراک در ایمان و اهداف است.

اشتراک در اهداف و آرمان‌ها: حج فرصتی برای مسلمانان است تا به تجدید عهد با خداوند و افزایش تقوا بپردازند. این اهداف و آرمان‌های مشترک، به مسلمانان کمک می‌کند تا از تفاوت‌های قومی، ملی و زبانی فراتر روند و در سایه ایمان مشترک خود به وحدت برسند.

اشتراک در مناسک و سنت‌ها: مناسک حج به گونه‌ای طراحی شده‌اند که مسلمانان را به یکدیگر نزدیک‌تر کنند. اجرای مناسک مشترک، مانند دعاها و اذکار، به ایجاد حس اشتراک و همبستگی میان مسلمانان کمک می‌کند.

تجلی وحدت اسلامی: حج تجلی عملی وحدت امت اسلامی است. حضور میلیون‌ها مسلمان از اقوام، نژادها و ملیت‌های مختلف در کنار هم، پیام واضحی از وحدت و همبستگی اسلامی به جهان می‌فرستد. این وحدت، نیرویی قدرتمند در مقابله با اختلافات و تفرقه‌افکنی‌هاست.^{۱۴}

۲. ظرفیت‌های ارتباطی کنگره حج در تقویت بیداری اسلامی

امروزه اهمیت مدیریت ساختارهای روابط عمومی و فرهنگ حاکم بر آنها بر کسی پوشیده نیست. بنابراین ضروری است اخبار مرتبط با کشورهای اسلامی و اتفاقاتی جهان اسلام به طور صحیح و مدیریت شده به اطلاع ملت‌ها رسانده شود. به خصوص که امپراتوری رسانه‌ای حاکم بر جهان که اختیارش در دست صهیونیست‌ها و دشمنان جهان اسلام است و پیوسته به دنبال تحریف حقایق، تفرقه‌افکنی، سیاه‌نمایی درباره مسلمانان هستند. بهره‌گیری از فرصت حج موجب می‌شود مسلمانان از قدرت رسانه‌ای و خبری صحیح برخوردار شوند، فریب دستگاه‌های خبری دشمنان را نخورند و در نتیجه درباره سرنوشت خود و اسلام و مسلمین درست فکر کنند و درست تصمیم بگیرند. همانطور که امام (ره) فرمودند: مسلمانان از هیاهو و طبل‌های توخالی تبلیغات ظالمانه هراس نداشته باشند چرا که کاخ‌ها و قدرت‌های نظامی و سیاسی استکبار جهانی، همانند لانه عنکبوت سست و در حال فرو ریختن است.^{۱۵}

بدون تردید اگر از این ظرفیت حج درست بهره برداری شود و حجاج، مومنان و نخبگان ملت‌های اسلامی از امنیت و آزادی کافی برای حرف زدن و اندیشیدن درباره فرصت‌ها، دردها و مشکلات جهان برخوردار باشند ره‌آورد آنها از این سفر معنوی برای جوامع خودشان بسیار سودمند خواهد بود و قطعاً سرنوشت مسلمانان به‌گونه‌ای دیگر خواهد بود. این ظرفیت ارتباطی کنگره حج در محورهای متعددی قابل بررسی است که بدان پرداخته می‌شود؛

۱۴. رحمتی، محمد (۱۳۹۲)، وحدت اسلامی در مراسم حج، تهران، انتشارات اندیشه اسلامی ۱۴۰۱۱۲

۱۵. امام خمینی، صحیفه امام، پیام به حجاج بیت‌الله الحرام ۱۵

۲-۱. فرصت‌های تبلیغی در کنگره حج

سیره پیامبر(ص) این بود که از فرصت‌های حج همانند خیف، منا، غدیر یا عرفات استفاده کرده و خطبه‌هایی در باره مسائل کلان جامعه اسلامی ایراد کرده و در پایان دستور می‌دادند: «لِیَبْلَغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ؛ کسانی که حضور دارند پیام مرا به غایبان برسانند»، سیره پیامبر(ص) در بهره‌گیری از این فرصت نشان دهنده اهمیت تبلیغی کنگره عظیم است و این که پیامبر(ص) از تنها وسیله ابلاغ اخبار که انتقال از طریق گفتارهای چهره به چهره بود استفاده می‌کرد نوع وسیله ارتباطی و ابزار پیام رسانی را محدود نمی‌کند بلکه واضح است که ابزار و وسایل ارتباطی با شرایط هر زمان در حال تحول هستند.

آنچه که در اینجا اهمیت دارد، جایگاه ویژه حج در عرصه تبلیغ و نقش تجمع بی‌نظیری است که در آن، افراد شاخصی از همه بلاد اسلامی حاضر شده اند و بایستی ضمن نمایش قدرت و اقتدار جهان اسلام پیام‌های مهمی نیز به مخاطبان مسلمان و جهانیان صادر کنند. ممکن است برخی از تکالیف نیز که بر عمده امت اسلامی گذاشته ناظر بر این باشد که خداوند ظرف اجرایی و تحقق آن را در اختیار امت اسلامی قرار داده است. از جمله تکلیف عمومی قیام به فریضه امر به معروف و نهی از منکر؛ مسلمانان باید با الهام گرفتن از آیه کریمه: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ»^{۱۶} و با پیروی از سیره پیامبر خدا صلی‌الله علیه و آله، باید حج را به یک مرکز بزرگ فرهنگی و تبلیغی تبدیل کنند و برای جهانی‌سازی فرهنگ عالی اسلام، به همکاری و تلاش مشترک پردازند. زیرا دنیای صنعتی که از معنویت خالی و از هدایت بی‌بهره است، تشنه‌ی اسلام ناب محمدی صلی‌الله علیه و آله می‌باشد. اگر نظام فرهنگی و اصلاحی اسلام و زوایای دین حنیف، با توجه به چشمه‌ی زلال قرآن، سنت و عترت، در تمامی ابعاد زندگی، از جمله فرهنگ و عقاید، تربیت و اخلاق، حکومت و سیاست، و دنیا و آخرت به‌درستی تبیین شود، قطعاً مخاطبان زیادی را جذب خواهد کرد و گوش‌های شنوا در سراسر جهان خواهد داشت. به‌ویژه اینکه در حال حاضر، گسترش اسلام در کشورهای پیشرفته جهان، به‌ویژه در غرب، اروپا و آمریکا از هر زمان دیگری بیشتر شده است^{۱۷} و این نتیجه نفوذ اسلام و جذابیت‌های معنوی دین احمدی صلی‌الله علیه و آله در دنیای امروز است، هرچند که ضعف‌های تبلیغی ما و عملکرد نامناسب بسیاری از دولت‌ها و ملت‌های اسلامی نتوانسته است الگویی شایسته ارائه دهد. به همین دلیل، رسالت تبلیغی مسلمانان در ایام حج بیشتر احساس می‌شود و ضروری است که آن‌ها با یک سیاست تبلیغی و روش مشترک و بهره‌گیری از جدیدترین ابزار پیام‌رسانی دیوارهای جمود و تحجر و اتهام و سیاه‌نمایی علیه جهان اسلام را شکسته و علاوه بر مسلمانان جهان، ملل مختلف را نیز نسبت به آرمان‌های اسلامی آگاه سازند.

۲-۲. رایزنی و مشورت و مبادله فرهنگی

هر نظام فکری و فلسفی برای تحقق اهداف خود به مشورت و تبادل نظر نیاز دارد، همراه با دیگر ملزومات. در سطح ملل اسلامی و به عبارت دیگر، در امت واحده اسلامی، رایزنی و مشاوره باید به شیوه‌ای مدرن و فعال انجام شود. و هیچ زمان و مکان به‌تری از ایام حج و محل تجمع بزرگ حجاج برای تحقق این هدف وجود ندارد. اقوام و ملل مختلف می‌توانند از این فرصت بی‌نظیر بهره‌برداری کنند و آخرین تجربیات مفید خود را با مسلمانان به اشتراک بگذارند و نقاط قوت و ضعف را با تحلیل‌های کارشناسانه بررسی کنند. هم‌چنانکه امام راحل (ره) فرموده است:

آل عمران: ۱۶۱۱۰

. شاهد این مطلب گزارش‌هایی است که رسانه‌های غربی بطور مکرر مخابره کرده و از افزایش آمار مسلمین و گرایش به اسلام خبر می‌دهند. ۱۷

«... حجاج محترم جهان را دور هم گرد آورده و در مصالح اسلام و مشکلات مسلمین تبادل آراء نموده و در حل مشکلات و راه رسیدن به آرمان مقدس اسلام تصمیمات لازم را اتخاذ نمایید و راه‌های اتحاد بین همه طوایف و مذاهب اسلامی را بررسی کنید»^{۱۸}.

این سطح از آشنایی بین مسلمانان در این اجتماع عظیم و تبادل نظر درباره مسائل جهانی و مسائل مسلمانان و خروج از نگرش های تنگ‌نظرانه محصور در نژاد، خاک، رنگ پوست و دیگر مشخصه‌های فرعی و اقلیمی مصداق پیوستن به اقیانوس خروشان امت اسلامی و چنگ زدن به حبل الهی است که یک پیکر بودن جهان اسلام را به نمایش گذاشته و تلاش برای حل مشکلات، دردها و رنج‌ها و چاره‌اندیشی درباره آنها را میسر می‌کند.^{۱۹}

۲-۳. خنثی‌سازی توطئه‌های ضد وحدت اسلامی

یکی از مهم‌ترین تأثیراتی که حج می‌تواند در سطح بین‌المللی داشته باشد، خنثی کردن توطئه‌های دشمنان اسلام است. در چند دهه اخیر، دشمنان اسلام برای تضعیف همبستگی مسلمانان همه راه‌های ممکن را رفته و روش‌های مختلف را آزموده‌اند. آن‌ها با کشت بذر نفاق در میان گروه‌های اصلی اسلام به ویژه شیعه و سنی، آن‌ها را از یکدیگر دور می‌کنند. به خصوص تلاش می‌کنند مکتب شیعه را بیشتر به انزوا بکشند، بدیون دلی که شیعه که بر پایه مکتب اهل بیت (ع) تأسیس شده در طول تاریخ همواره بر عدم همکاری با نظام‌های ستمگر و ظالم مصرّ بوده است. هزینه این ستم‌ستیزی و آزادی، یا در زندان‌های ترسناک و یا بر چوبه‌های دار و با شهادت پرداخته شده است. متأسفانه، پیروان برخی فرقه‌های مذهبی یا به دلیل نادانی و یا به خاطر مقاصد خاص، در جهت موجی که دشمنان ایجاد کرده‌اند، حرکت می‌کنند. اما مسلمانان باید متوجه باشند که علیرغم اختلافات مذهبی، زبانی و ملی ظرفیتهای وحدت‌آفرین زیادی هم دارند؛ اشتراک در خدا، پیامبر، کتاب، قبله، شهادتین و... این قابلیت را دارد که تمام توطئه‌ها را خنثی کند، آنها همگی به قبله مشترک نماز می‌خوانند، با صدای اذان، به اقامه نماز می‌پردازند، در ماه رمضان روزه می‌گیرند، عید فطر و قربانی را جشن می‌گیرند، مراسم حج را به یک شکل انجام می‌دهند، در حرم خدا گرد هم می‌آیند و همگی اهل بیت نبوت را دوست دارند و برایشان احترام می‌گذارند. اگر این اشتراکات دل‌های آن‌ها را به هم نزدیک نموده و احساسات و برادری اسلامی را در آن‌ها زنده کند هیچ دشمنی توان چیرگی بر آنها نخواهد داشت. تحت تأثیر این تبلیغات منفی قرار گرفته‌اند.

امروزه استکبار جهانی بهتر از مسلمانان به حقیقت حج که ستون پایدار دین است و حضرت علی(ع) از آن با عبارت «لَا يَزَالُ الدِّينُ قَائِمًا مَا قَامَتِ الْكَعْبَةُ»^{۲۰} یاد می‌کند آشناست و بدین ظرفیت پی برده اند که حج می‌تواند در ابعاد مختلف اجتماعی تحول اساسی به وجود آورد. در موسم حج وقتی یک شیعه که ذهنش انباشته از تبلیغ ضد اهل سنت است سنی‌ها را می‌بیند که به حضرت علی (ع) و حضرت فاطمه (س) محبت دارند، به ائمه بقیع احترام می‌گذارند و اهل سنت می‌بینند که شیعه‌ای که به آن‌ها گفته شده است دین و قبله و نماز متفاوتی دارد مثل آنها و به همان قبله نماز می‌خواند، این منظره‌های وحدت‌آفرین تأثیر تبلیغات سمی دشمن را به حداقل می‌رساند و به عبارت دیگر، موسم حج را به فرصتی برای آزمایش دروغین دشمنان اسلام تبدیل می‌کند.

۱۸. امام خمینی، صحیفه امام، ج ۲۰، ص ۱۸۱۲۱.

۱۹. سبحانی نیا محمد، حج ابراهیمی و مبانی آن از دیدگاه امام خمینی قدس سره، ص ۱۹۲۴۸.

۲۰. نهج البلاغه، نامه ۴۷.

در واقع، اگر مراسم حج وجود نداشت، توطئه‌هایی که علیه همبستگی مسلمانان انجام می‌شود، می‌توانست وحدتی را که پیامبر (ص) و مسلمانان صدر اسلام با ایثار جان خود بنا کردند از میان ببرد.

نتیجه گیری

با پژوهشی که انجام گرفت برای نقش ظرفیت‌های اجتماعی کنگره حج در بیداری اسلامی نتایج ذیل به دست آمد:

ظرفیت اجتماعی حج در محور «ظرفیت‌های ساختاری» با توجه به موضوعات مهمی از قبیل تشکیل امت واحد، نفی طبقات بین مسلمین، تبدیل اهداف فردی به منافع کلان در سطح اجتماع، تجربه امنیت و الگوسازی برای آن، تقویت پیوندهای بین مسلمین، تقویت برادری دینی و همزیستی مسالمت‌آمیز و زمینه‌ساز تجلی اشتراکات امت اسلامی نقش کلیدی در بیداری اسلامی ایفا می‌کند.

در محور «ظرفیت‌های ارتباطی» نیز فرصت‌های تبلیغی کنگره حج، رایزنی و مشورت و مبادله فرهنگی و خنثی‌سازی توطئه‌های ضد وحدت اسلامی از اهم ظرفیت‌های اجتماعی کنگره حج در بیداری اسلامی به شمار می‌آیند.

منابع

- قرآن کریم
نهج البلاغه
حر عاملی، محمد بن حسن (۱۳۷۴)، وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، قم، مؤسسه آل‌البیت لإحياء التراث.
رحمتی، محمد (۱۳۹۲)، وحدت اسلامی در مراسم حج، تهران، انتشارات اندیشه اسلامی، در مراسم حج. انتشارات اندیشه اسلامی.
خان، وحیدالدین (۱۹۸۷)، حقیقه‌الحج، ترجمه ظفر الاسلام خان، قاهره، دار الصحوة.
عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۷۷)، فقه سیاسی، تهران، سمت.
کلینی، محمد یعقوب، (۱۴۰۷) الکافی، تهران، اسلامیه.
صدوق، ابن بابویه قمی، محمد بن علی (۱۴۱۶ق)، علل الشرایع، قم: دارالحججه للثقافه.
امین عاملی، سید محسن (۱۳۶۲ ش)، أعيان الشیعه، بیروت، دار التعارف للمطبوعات.
امام خمینی، (۱۳۶۱) صحیفه امام، تهران، مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
سبحانی نیا محمد، (۱۳۹۰) حج ابراهیمی و مبانی آن از دیدگاه امام خمینی قدس سره.